

Роздержавлення друкованих засобів масової інформації в контексті розвитку інформаційного простору України

У статті обґрунтовується необхідність створення в Україні вільних та незалежних друкованих засобів масової інформації. Проаналізовано ситуацію зі ЗМІ, що склалась після повалення комуністичного режиму в країнах колишнього союзнабору.

Ключові слова: демократична держава, державні засоби масової інформації, друковані ЗМІ, комунальні видання, інформаційне суспільство, зарубіжний досвід роздержавлення, приватизація.

Постановка проблеми

Вільні та незалежні засоби масової інформації є однією з ознак демократичної держави з розвиненим інститутом громадянського суспільства, яке нині прагне розбудувати Україна. Натомість сучасний стан ЗМІ в нашій країні характеризується поділом друкованих мас-медіа на державні, засновниками яких є органи державної влади, комунальні, засновниками яких є органи місцевого самоврядування або органи місцевого самоврядування спільно з місцевою держадміністрацією, та недержавні.

За інформацією Книжкової палати України, торік органи місцевого самоврядування надрукували 502 назви газет, річний тираж яких становив 315 566,1 тис. пр. [13]. Тоді як Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади випустили 75 назв загальним тиражем 55 883,7 тис. пр. За даними Державного комітету телебачення та радіомовлення України, нині зареєстровано 262 державних видання та 885 комунальних [2]. Зважаючи на те, що співзасновниками або засновниками державних та комунальних видань виступають органи влади й ті перебувають в економічній залежності від них, декларовані Конституцією, законами України принципи свободи слова, невтручання влади в діяльність ЗМІ, самостійне формування редакційної політики реалізуються лише частково. За такої умови друковані мас-медіа втрачають належну їм у демократичному суспільстві функцію посередника між владою та суспільством.

Якщо ситуацію не змінити, вона гальмуватиме процес розбудови громадянського суспільства в Україні й шлях її входження до впливових міжнародних структур, які вимагатимуть від офіційного Києва такої необхідної передумови, як наявність у країні вільних та незалежних ЗМІ. Їхня відсутність може погано позначитись на міжнародному іміджі нашої держави, яка проголосила себе країною, що обрала демократичний шлях розвитку. Таким чином, виникне певний дисонанс, пов'язаний із тим, що в Україні, яка на світовій арені позиціонує себе як демократичну державу, досі працюють друковані ЗМІ, що висловлюють точку зору держструктур, які є їхніми засновниками та одноосібними власниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення вітчизняної й зарубіжної наукової літератури із проблеми роздержавлення демонструє вельми зацікавлене ставлення філософів, політиків, соціологів, управлінців, юристів та журналістів до таких питань, як свобода преси та її роль у розвитку демократичних процесів, роздержавлення мас-медіа та варіанти приватизації. Значний внесок у вирішення цих проблем зробили такі відомі вітчизняні вчені, як І. Воронов, Л. Гонюкова, С. Гузь, В. Князев, С. Курпіль, В. Ландик, М. Логунова, І. Лубченко, В. Луговий, М. Полудьонний, І. Чиж, В. Шевченко, Ю. Шемшученко та інші. Завдяки зусиллям С. Гузя, В. Ландика, І. Лубченка, М. Полудьонного, В. Шевченка та Ю. Шемшученка розроблено законопроект та концепції щодо роздержавлення ЗМІ в Україні [5].

Варто зазначити, що необхідність осмислення сучасного стану процесу роздержавлення в українському суспільстві спонукає все більше вітчизняних учених до поглибленого

розгляду окремих аспектів цієї проблематики. Основні теоретичні положення й практичні результати цього дослідження обговорювались на наукових конгресах, конференціях, парламентських слуханнях, засіданнях "круглих столів", симпозиумах, семінарах, зокрема — на міжнародному семінарі "Законодавче забезпечення свободи слова", засіданнях "Законодавче забезпечення діяльності ЗМІ та їх реформування", "Влада, ЗМІ та третій сектор: новий формат взаємодії", слуханнях у Комітеті Верховної Ради з питань свободи слова та інформації із проблеми реформування державної та комунальної преси, а також на парламентських слуханнях "Створення громадського телерадіомовлення в Україні". Але незважаючи на активізацію дослідницьких зусиль, проблема роздержавлення ЗМІ в Україні ще не стала предметом комплексного наукового аналізу.

Метою статті є аналіз ситуації, що склалась в інформаційному просторі нашої держави, в якому присутні незалежні та залежні ЗМІ.

Виклад основного матеріалу дослідження

Незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби, а не інтереси чиновників і які формують та оприлюднюють громадську думку — один із найважливіших інститутів громадянського суспільства [11, с. 54]. Отже, у сучасному світі ЗМІ є суттєвим фактором створення та розвитку культури демократії. Адже мас-медіа забезпечують людей інформацією, яка впливає на процес формування думок і позицій, а також на здійснення політичного вибору (пункт 1 Рекомендації 1407 Парламентської Асамблеї Ради Європи "ЗМІ та культура демократії") [3, с. 114]. Для ефективного виконання цього складного соціального завдання ЗМІ мають бути вільними, незалежними, але, водночас, надавати достовірні відомості в нейтральному тлумаченні, бути не запламовані суб'єктивними оцінками та упередженими коментарями. У Плані дій, затвердженому на Всесвітній зустрічі на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства, яка відбувалась у Женеві—Тунісі (2003—2005), засоби масової інформації у різних видах та при багатоманітності форм власності, як дієвий фактор відіграють вагомий роль у розвитку інформаційного суспільства, яке нині розбудовує незалежна Україна [3, с. 122]. Отже, саме мас-медіа визнані важливим провідником свободи слова та плюралізму інформації.

Однак ситуація в медіапросторі України ще не відповідає демократичним стандартам. Існує й така проблема, як цілковита залежність місцевих газет від владних структур. У деяких регіонах трудові колективи редакцій взагалі не є співзасновниками періодичних видань. Це означає, що, відповідно до статті 9 Закону України "Про друковані засоби масової інформації", вони не є учасниками (сторонами) установчого договору, який визначає відносини між співзасновниками щодо інформаційної політики видання [9, с. 67]. За такої умови, друковані ЗМІ втрачають належну їм у демократичному суспільстві функцію посередника між владою та суспільством. Результати опитувань громадської думки свідчать про необхідність змін у медіа-законодавстві щодо формування незалежного, саморегульованого, самокерованого медіа-ринку, роздержавлення державних ЗМІ. За даними дослідження видання "Телекритика" [12], проведеного нещодавно, про наявність контролю в тій чи іншій мірі повідомляють 86,2% журналістів державних ЗМІ. Регіональні ЗМІ більше потерпають від тиску (81%), ніж центральні (72%).

Однак, попри існування залежних ЗМІ, в Україні триває рух у бік незалежних мас-медіа. Як свідчить соціологічне опитування, проведене Фондом "Демократичні ініціативи" та фірмою "Юкрейніан соціолоджі сервіс", баланс дові-

ри-недовіри до вітчизняних засобів масової інформації становив 23%. Для порівняння: у липні 2006 року мас-медіа довіряло 46% громадян. А в грудні 2007 вже 54% опитаних [1].

Проте для подальшого розвитку незалежних друкованих мас-медіа в Україні потрібно здійснити чимало кроків. Найголовніший — роздержавлення засобів масової інформації. До того ж, наша країна, розпочавши реформування державних ЗМІ, має забезпечити розвиток національного інформаційного простору. Перспектива її інтеграції у міжнародний ринок інформаційних товарів і послуг вимагає також активної національно-правової імплементації міжнародно-правових стандартів в інформаційній галузі у відповідне внутрішнє законодавство, зокрема, щодо мас-медіа. Скажімо, Законом України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" закріплено право кожного громадянина вільно й незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку відкриту за режимом інформацію за допомогою ЗМІ [10, с. 19]. Свобода слова та вільне висловлення у друкованій формі своїх поглядів і переконань гарантуються Конституцією України та іншими законами. Так, відповідно до частини третьої статті 15 Конституції України цензура заборонена [4]. Законами України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" та "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації" не дозволено створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації; не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються друкованими засобами масової інформації, а також заборона розповсюдження повідомлень і матеріалів посадовими особами державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором цієї інформації чи дала інтерв'ю; передбачено порядок захисту засобів масової інформації від монопольного впливу органів тієї чи іншої гілки державної влади або органів місцевого самоврядування [3].

Але таке регулювання суспільних відносин щодо забезпечення незалежної діяльності засобів масової інформації від органів державної влади та органів місцевого самоврядування є недостатнім. Оскільки засновниками (співзасновниками) державних та комунальних ЗМІ виступають органи державної влади та органи місцевого самоврядування, заснованими ними друковані засоби масової інформації перебувають в економічній залежності від них, існують непоодинокі випадки втручання в редакційну діяльність. Водночас, європейський вибір України потребує від нашої держави приведення законодавства до європейських норм та принципів. Україна, як суб'єкт міжнародного права, має дотримуватися його певних принципів і норм. Так, стаття 19 Загальної декларації прав людини, прийнятої 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН, надає кожному право шукати, отримувати, розповсюджувати інформацію [10, с. 108].

На сьогодні Радою Європи, членом якої є Україна, прийнято понад сто правових документів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, зокрема, Декларація "Політика в галузі засобів масової інформації завтрашнього дня", ухвалена на 6-й Європейській конференції міністрів з питань політики в галузі засобів масової інформації (м. Краків, 15—16 червня 2000 року), Рекомендація № R(99)1 "Про заходи щодо сприяння плюралізму засобів масової інформації", Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1239 (2001) "Свобода висловлення поглядів та функціонування парламентської демократії в Україні", Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1506 (2001) "Свобода висловлення поглядів й інформації в засобах масової інформації в Європі", Рекомендація № 1589 (2003) "Свобода висловлення поглядів у засобах масової інформації в Європі", Резолюція Парламентської Асам-

блеї Ради Європи № 1466 (2005) "Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною" [10].

Підпунктом 12.4 Резолюції ПАРС № 1466 Україні рекомендовано розпочати роздержавлення засобів масової інформації, заснованих органами державної влади та місцевого самоврядування. Пунктом 3 Плану заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, затвердженого Указом Президента України від 20 січня 2006 року № 39, передбачено створити умови для забезпечення плюралізму у висвітленні засобами масової інформації процесів та подій, що відбуваються в Україні та за її межами, для чого Кабінету Міністрів України рекомендується підготувати та подати в установленому порядку для наступного внесення на розгляд Верховної Ради України проект Закону про обмеження впливу органів державної влади та органів місцевого самоврядування на друковані засоби масової інформації [3].

Згідно з пунктом 109 Доповіді Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо виконання Україною обов'язків та зобов'язань, роздержавлення державних та комунальних ЗМІ може розглядатись як важливий елемент запровадження ринкових відносин у сфері масової інформації та збільшення кола видань, вільних від політичного та економічного тиску. Існування в Україні державних засобів масової інформації, як зазначено у Доповіді, є анахронізмом, що перешкоджає розвитку інформаційного суспільства в державі [1].

Ідея роздержавлення засобів масової інформації — не нова й генерується вже на державному рівні. Зокрема, роздержавлення друкованих засобів масової інформації є кроком до поглиблення євроінтеграційних процесів України. Але роздержавлення не може відбуватись без внесення відповідних змін до чинного законодавства, зокрема, до Законів України "Про місцеві державні адміністрації", "Про органи місцевого самоврядування в Україні", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про інформацію", "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації", "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів", "Про приватизацію державного майна" та низки інших підзаконних актів, а також відокремлено від суспільних перетворень, які відбуваються в контексті адміністративно-територіальної реформи [6].

Щодо терміна "роздержавлення", то, на думку представників Національної спілки журналістів України та Незалежної медіа-профспілки, наша держава може претендувати на те, аби вважатися винахідником цього поняття [6]. Адже, для решти країн колишнього соціалістичного табору, що ставили перед собою аналогічні завдання — позбутися такого пережитку комуністичного режиму, як комунальна та державна преса — існує інша назва. Там "роздержавлення" називається звичайною приватизацією. Найпоширенішою її схемою є викуп трудовим колективом. Ця модель застосовується переважно у Східній Європі. Негативні наслідки — можливість банкрутства та перепродаж трудовими колективами засобів масової інформації новим власникам. Приклад — "Вечірні новини" (Боснія) та регіональні ЗМІ (Литва). На другому місці за популярністю є конкурсна приватизація. Її мінуси — втручання держави у приватизаційні конкурси, як це сталося з видавництвом "Око" (Боснія і Герцеговина), продаж офшорним компаніям (Хорватія), скандал щодо розподілу теле- і радіочастот (Угорщина), продаж за заниженою ціною друкарень (Польща). Найменш поширеним механізмом приватизації є безоплатна передача майна трудовому колективу. Модель була популярною у Польщі, Сербії й Хорватії, але спровокувала поодинокі банкрутства видань [12].

Варто зазначити, що чинне вітчизняне законодавство не містить визначення терміна "роздержавлення". Під роздержавленням медіа юристи розуміють зміну форми власності, перетворення державних підприємств у підприємства

з іншими (недержавними) формами власності. Це не суперечить поняттю приватизації державного майна, під яким, відповідно до статті 1 Закону України "Про приватизацію державного майна", розуміється відчуження майна, що перебуває у державній власності, та майна, що належить Автономній Республіці Крим, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями, відповідно до цього Закону для підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України [9]. Тому деякі фахівці у сфері медіа-права вважають, що мова має йти не про роздержавлення державних та комунальних засобів масової інформації, а про їхнє реформування та перетворення у друковані засоби масової інформації з недержавною формою власності [6].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Нині для України актуально розпочати процес роздержавлення друкованих ЗМІ. Його метою стане створення для них можливостей бути вільними при висвітленні суспільно значущих подій та явищ із урахуванням різних точок зору; обмеження адміністративного впливу державних і комунальних органів влади; забезпечення реалізації конституційного права на вільне висловлювання поглядів і переконань, а також на створення такого інформаційного продукту, який задовольняв би інформаційні потреби якомога більшої кількості суспільних груп та кожної людини зокрема. Необхідність процесу роздержавлення засобів масової інформації в Україні усвідомлюється і на державному рівні. Проте ця тема перебуває поки що в стадії обговорення, а практичний досвід країн колишнього соцтабору ще не вивчався. Але для реформування ЗМІ в державі потрібно створити відповідні економічні умови для незалежної діяльності засобів масової інформації; розробити та ухвалити нормативно-правові, законодавчі акти про роздержавлення, внести зміни та доповнення до чинного законодавства у сфері інформаційних відносин та діяльності ЗМІ; забезпечити дотримання соціальних прав та гарантій журналістів.

Список використаної літератури

1. *Держава в XXI столітті*. — Режим доступу : <http://www.derzava.com.ua>. — Назва з екрана.
2. *Відбулася зустріч керівництва Державного комітету телебачення та радіомовлення України з учасниками семінару відповідальних секретарів міських і районних газет*. — Режим доступу : http://www.comin.kmu.gov.ua/control/.../printable_article? — Назва з екрана.
3. *Інформаційне законодавство* : зб. законодав. актів : у 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. — К. : Юрид. думка, 2005. — Т. 5 : Міжнародно-правові акти в інформаційній сфері. — 328 с.
4. *Конституція України*. — К. : Юрид. л-ра, 1996. — 50 с.
5. *Концепція Національної інформаційної політики України*. — Режим доступу : <http://www.comin.kmu.gov.ua/control/>. — Назва з екрана.
6. *Головко Р.* Чи достатньо лише самого закону для роздержавлення преси в Україні? / Р. Головко. — Режим доступу : http://www.nsj.org/events/2010-02-25/press_in_ua. — Назва з екрана.
7. *Основи демократії* : посібник / за заг. ред. А. Колодій. — К. : Ай Бі, 2002. — 680 с.
8. *Почепцов Г. Г.* Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. — К. : Знання, 2006. — 663 с.
9. *Свобода інформації та право на приватність в Україні. Т. 2 : Право на приватність: conditio sine qua non* / Харків. правознавч. група. — Х. : Фоліо, 2004. — 200 с.
10. *Суспільно-політичні реформи* : навч. посіб. / Л. В. Гонюкова, М. М. Логунова, М. І. Пірен [та ін.]. — К. : Центр навч. л-ри, 2004. — 199 с.
11. *Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи* : зб. наук. пр. Укр. акад. держ. упр. при Президентові України / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князєва. — К. : Вид-во УАДУ, 2001. — 248 с.
12. *Пристрасті по свободі: від кількості до якості*. — Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/tag/298/>. — Назва з екрана.
13. *Випуск видавничої продукції в Україні в 2009 році* / Книжкова палата України. — Режим доступу : <http://www.ukrbook.net>. — Назва з екрана.

*Ірина Сівашова,
науковий співробітник відділу наукового
редагування бібліографічної інформації
Книжкової палати України*